

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В. Н. КАРАЗІНА

Євген Рачков

ІСТОРИЧНЕ ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВО

Навчально-методичний посібник для здобувачів вищої освіти
першого (бакалаврського) рівня денної форми здобуття освіти
за спеціальністю 032 «Історія та археологія»

Електронний ресурс

Харків – 2025

УДК 719(07)
Р 27

Рецензенти:

С. І. Посохов – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історіографії, джерелознавства та археології історичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;

І. М. Скирда – кандидатка історичних наук, викладачка-методистка, викладачка вищої категорії, заступниця директора з навчально-методичної роботи Харківського фахового вищого коледжу мистецтв;

Ю. А. Кісельова – кандидатка історичних наук, доцентка кафедри історіографії, джерелознавства та археології історичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Затверджено до розміщення в мережі Інтернет рішенням Науково-методичної ради Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (протокол № 1 від 23 жовтня 2025 року)

Рачков Є. С.

Р 27 Історичне пам'яткознавство : навчально-методичний посібник для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня денної форми здобуття освіти за спеціальністю 032 «Історія та археологія» [Електронний ресурс] / Є. С. Рачков – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2025. – (PDF 44 с.)

Навчально-методичний посібник містить два розділи. Перший присвячено теоретичним засадам історичного пам'яткознавства та культурної спадщини загалом. У ньому висвітлено питання становлення і розвитку історичного пам'яткознавства як наукової дисципліни, теоретичні та правові аспекти охорони культурної спадщини, особливості пам'яткоохоронної діяльності інституцій культури і роботи з цифровою спадщиною. Другий розділ охоплює питання охорони культурної спадщини України від ХІХ ст. до сьогодні. Окремі теми присвячено проблемам і перспективам охорони культурної спадщини України на сучасному етапі, зокрема під час російсько-української війни.

Видання має допоміжний характер та покликане сприяти засвоєнню студентами спеціальності «Історія та археологія» основних положень навчальної дисципліни «Історичне пам'яткознавство».

УДК: 719(07)

© Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, 2025
© Рачков Є. С., 2025

ЗМІСТ

Передмова	4
Вступ.....	10
Розділ 1. Історичне пам'яткознавство та охорона культурної спадщини	12
Розділ 2. Проблеми та перспективи охорони культурної спадщини України	22
Методичні рекомендації для виконання самостійної роботи.....	35
Посилання на вебресурси	39
Список запитань для підсумкового контролю	42

ПЕРЕДМОВА

Що таке історичне пам'яткознавство? Історичне пам'яткознавство — це інтегративна наукова дисципліна, що має міждисциплінарний характер і дозволяє комплексно досліджувати різноманітні питання охорони культурної спадщини як невід'ємного складника сучасної культури. У межах історичного пам'яткознавства гармонійно поєднуються «традиційні» та «інноваційні» підходи до роботи з культурною спадщиною. Наукова дисципліна характеризується високою чутливістю до сучасних соціокультурних трансформацій і постійно оновлюється, спираючись на новітні підходи до збереження, інтерпретації, репрезентації та переосмислення культурної спадщини.

Сьогодні різноманітні складники історичного пам'яткознавства (предметне поле, методологічний апарат, джерельна база тощо) зазнають істотних змін. Дослідники дедалі активніше намагаються окреслити місце наукової дисципліни в міждисциплінарному полі студій спадщини. Попри це, до сьогодні є чимало атавістичних упереджень, пов'язаних з історичним пам'яткознавством. Зокрема, поширеною залишається думка, що предмет вивчення наукової дисципліни спрямований тільки в минуле та включає «пам'ятки історії та культури» як «опредметнені свідчення минулого». Не менш рудиментарними є уявлення про ієрархічність спадщини, чіткий поділ культурної спадщини на матеріальну та нематеріальну, ототожнення спадщини з офіційно визнаними об'єктами (елементами, практиками тощо) та ін. Зазначені ідеї не лише не узгоджуються з актуальними теоретичними підходами до розуміння культурної спадщини, але й істотно звужують евристичний потенціал історичного пам'яткознавства, редукуючи його до фрагментарного вивчення виняткових феноменів культури. Отже, сьогодні першочерговими завданням є переосмислення предметного поля історичного пам'яткознавства, розширення його джерельної бази та інтеграція новітніх міждисциплінарних підходів у межах наукової дисципліни для забезпечення

ефективної охорони культурної спадщини та її збалансованого неконфронтаційного перегляду в умовах різноманітних сучасних викликів (наприклад, зумовлених прискоренням урбанізаційних і глобалізаційних процесів, техногенними та природними катастрофами, війсьними конфліктами, кліматичними змінами тощо).

Що таке культурна спадщина? Є чимало визначень культурної спадщини, кожне з яких передбачає врахування різних її аспектів (особливостей втілення, сприйняття, поширення тощо). Загалом культурна спадщина являє собою сукупність об'єктів, практик і уявлень, що мають матеріальну та символічну цінність для певних спільнот. Сьогодні до культурної спадщини зараховують як міську забудову, архітектурні споруди, інфраструктурні об'єкти, промислові комплекси, меморіали, пам'ятники тощо, так і традиції, звичаї, святкування, фестивалі, комеморативні практики та ін. Культурна спадщина може мати офіційний та неофіційний статуси, тобто бути включеною до переліків (списків) об'єктів культурної спадщини на місцевому, національному чи міжнародному рівнях або визнаватися важливою виключно на рівні локальних спільнот.

Культурна спадщина є фундаментальним джерелом індивідуальної та колективної ідентичності, життєздатності та соціальної солідарності різноманітних спільнот. Вона є глобальним явищем, завдяки якому люди в різних куточках світу зберігають зв'язок зі своїм минулим та утверджують самотність певної культури. Крім того, культурна спадщина впливає на повсякденне мислення та поведінку людей, а також культурні уподобання.

Важливою рисою культурної спадщини є її універсальний характер: до неї належать найрізноманітніші прояви культури, які спільнота (або спільноти) визнає цінними. Ця обставина ускладнює класифікацію спадщини. Наприклад, як уже зазначалося, сьогодні поділ культурної спадщини на матеріальну та нематеріальну розглядають як вельми умовний, оскільки він не здатен повною мірою відобразити її багатовимірність, не забезпечує адекватної репрезентації взаємозв'язків між

елементами і не обґрунтовує необхідність їх комплексного збереження. Натомість актуальною є симбіотична концепція спадщини, що базується на інтегрованому підході до її охорони. Вона передбачає розгляд матеріальних і нематеріальних складників як взаємопов'язаних елементів єдиного культурного, соціального та історичного контексту.

Ще одним прикладом інтегрованого підходу є концепція історико-культурного ландшафту. Такий ландшафт, сформований багатовіковим нашаруванням культурних і природних елементів, має складну структуру, істотно впливає на систему ціннісних орієнтирів суспільства та формування його колективної ідентичності. Культурна спадщина є невід'ємним складником історико-культурного ландшафту, виконуючи функцію символічного колективного тексту, у якому візуалізуються культурні коди й мнемонічні структури пам'яті. У межах такого ландшафту особливу увагу приділяють збереженню унікальності історичних територій і культури спільнот, які їх населяють, а також захисту культурних традицій і «духу місця», що надають території неповторний характер та смислове й емоційне наповнення.

Слід відзначити, що культурна спадщина не є просторово замкненим цілим і не має чітко окреслених меж. Вона перебуває на перетині культурних, історичних, соціальних та інших кордонів, що пов'язують різні спільноти. Історична тяглість спадщини підсилює її значущість у сучасному контексті, проте визнання історичної глибини не повинно спричиняти ієрархізацію культурної спадщини. Зокрема, важливо усвідомлювати, що елементи традиційної культури не слід протиставляти явищам сучасної культури, адже вони є її невід'ємним складником. Сучасні культурні процеси відіграють ключову роль у трансформації ціннісних уявлень, формуванні колективної ідентичності, а отже, самої культурної спадщини. Традиційні й сучасні складники культури перебувають у постійному діалозі та взаємовпливі. Однобічне розуміння культурної спадщини може призвести до її спрощення або викривлення. Необхідно враховувати апріорну багатовимірність

спадщини, що є багатоаспектною, гетерогенною за змістом і когерентною, тобто здатною впливати на інші елементи культури й водночас зазнавати трансформацій під їхнім впливом.

Визнання різноманітності форм і змістів культурної спадщини не лише свідчить про її складну природу, але також кидає виклик традиційному уявленню про спадщину як про виключно позитивне явище. Загалом культурна спадщина може мати чутливий і неоднозначний характер, містити травматичні та конфліктні елементи (наприклад, пов'язані з досвідом насильства: війнами, геноцидами, політичними репресіями тощо), які за певних умов можуть провокувати соціальне напруження та перешкоджати сталому розвитку суспільства. Для позначення цього різновиду спадщини використовують низку термінів, таких як «складна», «незручна», «небажана», «проблемна» спадщина, «спадщина насильства» тощо. Кожен із цих термінів акцентує увагу на певному аспекті сприйняття й осмислення травматичного минулого, зокрема на конфліктності інтерпретацій, емоційній напрузі, політичній суперечливості або моральній неоднозначності подій минулого. Попри це, така спадщина є важливою для цілісного осмислення минулого та формування критичного історичного мислення. Виключення або витіснення «негативної» спадщини з історичних наративів і колективної пам'яті створює небезпечні лакуни, які можуть бути заповнені маніпулятивними або ревізійністськими ідеями.

Проблеми та перспективи охорони культурної спадщини України. Культурна спадщина України характеризується значною кількістю об'єктів, елементів, практик тощо, їх широким типологічним і видовим розмаїттям. Багатовимірність і складність спадщини значною мірою зумовлені гетерогенним характером української культури, сформованої внаслідок тривалої взаємодії різноманітних історичних, соціальних, етнічних, релігійних та інших спільнот, які упродовж століть мешкали й продовжують мешкати на території України.

Сьогодні охорона культурної спадщини є одним із найбільш проблемних напрямів у галузі культури України. Серед чинників, що негативно впливають на реалізацію державної політики зі збереження та популяризації культурної спадщини, слід виокремити відсутність ефективної та цілісної системи державного управління в цій галузі, обмеження повноважень місцевих органів охорони спадщини, недосконалість чинного законодавства щодо визначення відповідальності за пошкодження об'єктів спадщини, брак фінансування відповідних проєктів, а також недосконалу систему обліку таких об'єктів тощо.

Починаючи з 2014 р., російсько-українська війна стала тригером актуалізації багатьох системних проблем, що стосуються правових, організаційних, фінансових, матеріально-технічних, інформаційних та інших аспектів охорони культурної спадщини України. Крім того, внаслідок масштабних бомбардувань і обстрілів культурна спадщина України зазнала найбільших з часів Другої світової війни втрат. Культурна спадщина продовжує зазнавати збитків, особливо на територіях, які залишаються тимчасово окупованими або перебувають у зоні бойових дій.

Одночасно російська збройна агресія проти України спричинила ґрунтовне переосмислення змісту та значення культурної спадщини в українському суспільстві, а також зумовила своєрідний «поворот» у розумінні та ставленні до культури загалом. З одного боку, спостерігається посилення суспільного інтересу до традиційних культурних форм, які розглядаються як основа української національної ідентичності; з другого — критичного переосмислення зазнає спадщина, пов'язана з російською імперською та радянською історією. Відбуваються активні суспільні дискусії та практичні дії щодо визначення того, яка спадщина заслуговує на збереження та відновлення, а яка, навпаки, на знищення та забуття. Після повномасштабного російського вторгнення в Україну 24 лютого 2022 р. розпочалася нова хвиля зміни топонімів, демонтажу окремих категорій міських пам'ятників, переосмислення музейних експозицій, ревізії бібліотечних фондів тощо.

На сучасному етапі культурна спадщина України постає не лише як об'єкт охорони, але також як динамічний інструмент суспільної рефлексії, ідентифікації та трансформації. Вона виконує роль посередника між минулим і сучасністю, формуючи просторові, символічні, ціннісні та інші основи життя українського суспільства. Культурна спадщина дедалі більше перетворюється на важливий інструмент історичної політики та політики пам'яті, що, безсумнівно, матиме довгострокові наслідки, зокрема з погляду її охорони.

Як користуватися посібником? Представлений посібник має допоміжний характер: він покликаний сприяти засвоєнню студентами-істориками основних положень навчальної дисципліни «Історичне пам'яткознавство». Оскільки навчальний план дисципліни передбачає лише лекційні заняття, посібник буде корисним для більш ґрунтовного ознайомлення з окремими темами. Він складається з двох розділів. Перший розділ присвячено теоретичним засадам історичного пам'яткознавства та культурної спадщини загалом. У ньому висвітлюються питання становлення й розвитку історичного пам'яткознавства як наукової дисципліни, теоретичні та правові аспекти охорони культурної спадщини, особливості пам'яткоохоронної діяльності інституцій культури та роботи з цифровою спадщиною. Другий розділ охоплює питання охорони культурної спадщини України протягом ХІХ — на початку ХХІ ст. Окремі теми присвячені проблемам і перспективам охорони культурної спадщини України на сучасному етапі, зокрема під час російсько-української війни. У межах кожного тематичного блоку міститься список вибраних джерел і літератури (українською й англійською мовами), а також перелік запитань для самоконтролю. Наприкінці посібника вміщено методичні рекомендації для виконання самостійної роботи, перелік посилань на деякі вебресурси та запитання для підсумкового контролю знань.

ВСТУП

Навчальна дисципліна «Історичне пам'яткознавство» призначена для підготовки здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти зі спеціальності В9 «Історія та археологія» (галузь знань В «Культура, мистецтво та гуманітарні науки») і покликана сформувати у студентів базові навички дослідження, збереження та популяризації об'єктів (елементів, практик тощо) культурної спадщини.

Метою викладання навчальної дисципліни є ознайомлення студентів із теоретичними та практичними особливостями охорони культурної спадщини України та світу протягом різного історичного часу, а також із діяльністю міжнародних інституцій, державних органів, громадських організацій і волонтерських ініціатив, спрямованою на збереження та популяризацію культурної спадщини України з урахуванням суспільно-політичного та соціокультурного контекстів.

Унаслідок вивчення дисципліни студенти мають знати:

- особливості становлення та подальшого розвитку історичного пам'яткознавства як міжгалузевої спеціальної наукової дисципліни;
- типове та видове розмаїття культурної спадщини;
- особливості пам'яткознавчої та пам'яткоохоронної діяльності в Україні протягом ХІХ — на початку ХХІ ст.;
- засадничі принципи нормативно-правового регулювання охорони культурної спадщини України;
- системні проблеми охорони культурної спадщини України та перспективні напрями їх розв'язання на сучасному етапі;
- базові теоретичні й правові основи збереження об'єктів (елементів, практик тощо) Світової культурної спадщини;

- особливості діяльності міжнародних інституцій, державних органів, державних і приватних інституцій культури, громадських організацій і волонтерських ініціатив, спрямованої на збереження та популяризацію культурної спадщини;
- особливості збереження та переосмислення культурної спадщини України під час російсько-української війни.

Унаслідок вивчення дисципліни студенти повинні вміти:

- користуватися термінологією історичного пам'яткознавства;
- належно досліджувати різноманітні об'єкти (елементи, практики) культурної спадщини;
- послуговуватися офіційною документацією щодо охорони культурної спадщини;
- застосовувати цифрові технології в роботі з культурною спадщиною.

ІСТОРИЧНЕ ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВО ТА ОХОРОНА КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

Тема І. Історичне пам'яtkознавство як спеціальна наукова дисципліна

1. Наукове та суспільне значення історичного пам'яtkознавства.
2. Предмет вивчення історичного пам'яtkознавства.
3. Становлення історичного пам'яtkознавства як наукової дисципліни.
4. Історичне пам'яtkознавство як складник студій культурної спадщини.
5. Термінологічна система історичного пам'яtkознавства.
6. Джерела та методологія історичного пам'яtkознавства.
7. Зв'язок історичного пам'яtkознавства зі суміжними науковими дисциплінами.

Рекомендовані джерела та література:

- The Budapest Declaration on World Heritage. UNESCO World Heritage Centre. URL: <https://whc.unesco.org/en/documents/1334> (accessed: 12.03.2025).
- Керівні настанови до імплементації конвенції ЮНЕСКО про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини: збірник документів / упоряд. К. В. Гончарова. Міністерство культури України, Український центр культурних досліджень. Київ, 2018. 248 с.
- Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_089#Text (дата звернення: 12.03.2025).
- Harrison R. Heritage: Critical Approaches. Milton Park, Abingdon; New York: Routledge, 2013. 288 p.
- Stenou K. UNESCO Universal Declaration on Cultural Diversity: A Vision, a Conceptual Platform, a Pool of Ideas for Implementation, a New Paradigm. UNESCO, 2002. 64 p.

- Waterton E., Watson S., eds. *The Palgrave Handbook of Contemporary Heritage Research*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire; New York, NY: Palgrave Macmillan, 2015. 560 p.
- Гаврилюк О. Н., Гаврилюк С. В., Горбик В. О., Гріффен Л. О., Денисенко Г. Г. та ін. *Основи пам'яткознавства / під заг. ред. Л. О. Гріффена, О. М. Титової*. Київ: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2012. 379 с.
- Гріффен Л. О., Титова О. М. Пам'яткознавство: основні напрями досліджень. *Сівєричина в історії України*. 2016. Вип. 9. С. 7–12.
- Кот С. І., Горбик В. О., Денисенко Г. Г. та ін. *Пам'яткознавчі студії в Україні: теорія і практика*. Київ, 2007. 336 с.
- Прибега Л. В. До питання термінологічних визначень у пам'яткоохоронній методиці. *Праці Центру пам'яткознавства*. 2003. Вип. 5. С. 18–32.
- Руденко С. Б. Про поняття «пам'яткознавство». *Культурологія. Філологія. Музикознавство*. 2013. № 1. С. 46–53.
- Титова О. М. Деякі актуальні питання збереження культурної спадщини України. *Праці Центру пам'яткознавства: зб. наук. пр. / редкол.: О. М. Титова (голов. ред.) та ін.* Київ, 2009. Вип. 16. С. 5–10.

Питання для самоконтролю:

- a) Яке місце посідає історичне пам'яткознавство в системі сучасного соціогуманітарного знання?
- b) Коли та чому виникло історичне пам'яткознавство як окрема наукова дисципліна?
- c) Якими основними типами джерел і методами послуговується історичне пам'яткознавство?
- d) У який спосіб історичне пам'яткознавство сприяє сталому суспільному розвитку та міжкультурному діалогу?

Тема II. Культурна спадщина: концепція, класифікація, міжнародний контекст

1. Становлення та еволюція концептів «культурна спадщина» та «культурний ландшафт».
2. Принципи поцінування та відбору об'єктів (елементів, практик тощо) культурної спадщини: історична цінність, наукове значення, естетичні якості тощо.
3. Класифікації об'єктів (елементів, практик тощо) культурної спадщини.
4. Розмаїття культурної спадщини (нерухома, рухома, нематеріальна, міська, архітектурна, індустриальна, археологічна тощо).
5. «Небажана» / «проблемна» / «незручна» спадщина та «спадщина насильства».
6. Міжнародні угоди та діяльність міжнародних інституцій у галузі охорони культурної спадщини.
7. Правові основи та історичні приклади реституції культурних цінностей.

Рекомендовані джерела та література:

- Browse the Lists of Intangible Cultural Heritage and the Register of Good Safeguarding Practices. UNESCO Intangible Cultural Heritage. URL: <https://ich.unesco.org/en/lists> (accessed: 12.03.2025).
- Charter for the Conservation of Historic Towns and Urban Areas (Washington Charter 1987). ICOMOS. URL: https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/towns_e.pdf (accessed: 12.03.2025).
- Joint ICOMOS – TICCIH Principles for the Conservation of Industrial Heritage Sites, Structures, Areas and Landscapes (The Dublin Principles). TICCIH. URL: https://ticcih.org/wp-content/uploads/2013/10/GA2011_ICOMOS_TICCIH_joint_principles_EN_FR_final_20120110.pdf (accessed: 12.03.2025).
- Québec Declaration on the Preservation of the Spirit of Place. UNESCO World Heritage Centre. URL: <https://whc.unesco.org/uploads/activities/documents/activity-646-2.pdf> (accessed: 12.03.2025).

- The Valletta Principles for the Safeguarding and Management of Historic Cities, Towns and Urban Areas. ICOMOS. URL: <https://civvih.icomos.org/wp-content/uploads/2022/03/Valletta-Principles-GA- EN FR 28 11 2011.pdf> (accessed: 12.03.2025).
- Vienna Memorandum on “World Heritage and Contemporary Architecture – Managing the Historic Urban Landscape” and Decision 29 COM 5D. UNESCO World Heritage Centre. URL: <https://whc.unesco.org/archive/2005/whc05-15ga-inf7e.pdf> (accessed: 12.03.2025).
- World Heritage List. UNESCO World Heritage Centre. URL: <https://whc.unesco.org/en/list/> (accessed: 12.03.2025).
- Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d69#Text (дата звернення: 12.03.2025).
- Міжнародна хартія з охорони й реставрації нерухомих пам’яток і визначних місць (Венеціанська хартія). Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_757#Text (дата звернення: 12.03.2025).
- Міжнародна хартія з охорони та реставрації архітектурно-містобудівної спадщини (Краківська хартія 2000 р.). Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/952_009#Text (дата звернення: 12.03.2025).
- Ризька хартія про автентичність та історичну реконструкцію культурної спадщини. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_260#Text (дата звернення: 12.03.2025).
- Термінологічний словник для сектору креативних індустрій. 2020. Міністерство економіки України. URL: <https://me.gov.ua/view/0d4f4101-7de6-483e-9859-e7edc180cbfb> (дата звернення: 12.03.2025).
- Campelo A., Reynolds L., Lindgreen A., Beverland M., eds. Cultural Heritage. Abingdon, Oxon; New York, NY: Routledge, an imprint of the Taylor & Francis Group, 2019. 242 p.
- Colavitti A. M. Urban Heritage Management: Planning with History. Cham: Springer, 2018. 153 p. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-319-72338-9>.
- Coward M. Urbicide: The Politics of Urban Destruction. Milton Park, Abingdon, Oxon: Routledge, 2009. 176 p.
- Czepczynski M. Cultural Landscapes of Post-Socialist Cities: Representation of Powers and Needs. London: Routledge, 2016. 224 p. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315575315>.

- Douet J., ed. *Industrial Heritage Re-Tooled: The TICCIH Guide to Industrial Heritage Conservation*. New York: Routledge, 2016. 256 p.
- Harrison R., DeSilvey C., Holtorf C., Macdonald S., Bartolini N., Breithoff E., May S. et al. *Heritage Futures: Comparative Approaches to Natural and Cultural Heritage Practices*. UNESCO Chair on Heritage Futures. London: UCL Press, 2020. 529 p. DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctv13xps9m>.
- Kisić V. *Governing Heritage Dissonance: Promises and Realities of Selected Cultural Policies* / European Cultural Foundation (ECF). Belgrade: Vizartis, 2016. 324 p.
- Lindner, C., ed. *Urban Space and Cityscapes: Perspectives from Modern and Contemporary Culture*. London: Routledge, 2006. 226 p.
- Lixinski L. *Intangible Cultural Heritage in International Law*. Oxford: Oxford University Press, 2013. 1233 p. DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199679508.001.0001>.
- Mérai D., Sidó Z., Szemző H., Kulikov V., eds. *From Burden to Resource: Uses of Industrial Heritage in East-Central Europe*. Budapest: Archaeolingua. 2021. 47 p.
- Sklokina I., Kulikov V. *Industrial Heritage and Its Multiple Uses in Donbas, Ukraine*. *Region: Regional Studies of Russia, Eastern Europe, and Central Asia*. 2021. Vol. 10. No. 1. PP. 33–60.
- Smith L., Akagawa N. *Intangible Heritage*. London: Routledge, 2009. 328 p.
- Sonkoly G. *Historical Urban Landscape*. Cham: Springer International Publishing, 2017. 189 p. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-319-49166-0>.
- Wollentz G. *Landscapes of Difficult Heritage*. Cham: Springer International Publishing, 2020. 297 p. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-57125-2>.
- Кот С. Повернення і реституція культурних цінностей у політичному та культурному житті України (XX — поч. XXI ст.). Київ: Інститут історії України НАН України, 2020. 1020 с.
- Кудерська І. О. Адміністративно-правове забезпечення охорони нематеріальної культурної спадщини в Україні. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії: 081 — Право (Галузь знань 08 — Право). Київ: Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2021. 253 с.
- Лозинський Р. *Культурні ландшафти Галичини: етика взаємодії людини з природою*. Львів: Ладекс, 2020. 224 с.
- Рачков Є. Нематеріальна культурна спадщина України під час війни: проблеми збереження, управління та популяризації. *Вісник Харківського національного університету імені*

В. Н. Каразіна. Серія «Історія». 2024. Вип. 65. С. 228–256. DOI: <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2024-65-10>.

- Тронько П., Верменич Я. Історичне місто як культурна цінність і об'єкт пам'яткоохорони. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*. 2009. Вип. 15. Ч. 1. С. 171–183.

Питання для самоконтролю:

- а) Як змінювалося розуміння понять «культурна спадщина» та «культурний ландшафт» упродовж ХХ–ХХІ ст.?
- б) Які основні принципи та підходи застосовуються для поцінування об'єктів культурної спадщини на сучасному етапі?
- в) Якими є поширені критерії класифікації об'єктів культурної спадщини на сучасному етапі?
- г) Якими є ключові стратегії роботи з «небажаною» / «проблемною» / «незручною» спадщиною, а також зі «спадщиною насильства»?
- д) Коли були ухвалені основні міжнародні документи, що визначають сучасну політику в галузі охорони культурної спадщини?
- е) Які недоліки притаманні сучасним механізмам реституції культурних цінностей?

Тема III. Музеї, архіви та бібліотеки як осередки охорони культурної спадщини

1. Структурні елементи нарисів історії музеїв, архівів та бібліотек.
2. Еволюція функцій музеїв, архівів та бібліотек.
3. Музеєзнавство, архівознавство та бібліотекознавство як наукові дисципліни.
4. Музеї, архіви та бібліотеки як інституції пам'яті.
5. Концептуальні підходи до музеєфікації культурної спадщини.

Рекомендовані джерела та література:

- Declaration on the Protection of Archives, Libraries, Museums and Heritage Places During Armed Conflicts and Political Instability. ICOM. URL: <https://icom.museum/wp-content/uploads/2024/05/Declaration-on-the-protection-of-archives-libraries-museums-and-heritage-places-en.pdf> (accessed: 12.03.2025).
- Про бібліотеки і бібліотечну справу. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/32/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.03.2025).
- Про музеї та музейну справу. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/249/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.03.2025).
- Про Національний архівний фонд та архівні установи. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3814-12#Text> (дата звернення: 12.03.2025).
- Рекомендація про збереження культурних цінностей, яким загрожує небезпека внаслідок проведення громадських чи приватних робіт. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_723#Text (дата звернення: 12.03.2025).
- Kwiecińska M., ed. Intangible Heritage of the City. Musealisation, Preservation, Education. Kraków: The Historical Museum of the City of Kraków, 2016. 322 p.
- Legal and Practical Measures Against Illicit Trafficking in Cultural Property: UNESCO handbook. UNESCO, 2006. 44 p.
- Lewi H., Smith W., vom Lehn D., Cooke S., eds. The Routledge International Handbook of New Digital Practices in Galleries, Libraries, Archives, Museums and Heritage Sites. Abingdon, Oxon: Routledge, 2020. 498 p.

- Macdonald, S. Memorylands: Heritage and Identity in Europe Today. Milton Park, Abingdon, Oxon: Routledge, 2013. 320 p. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203553336>.
- Museum Definition. ICOM. URL: <https://icom.museum/en/resources/standards-guidelines/museum-definition/> (accessed: 12.03.2025).
- Object ID. ICOM. URL: <https://icom.museum/en/resources/standards-guidelines/objectid/> (accessed: 12.03.2025).
- Архівознавство: підручник для студентів історичних факультетів вищих навчальних закладів / Г. В. Боряк та ін.; ред. Я. С. Калакура, І. Б. Матяш; Державний комітет архівів України, Український НДІ архівної справи та документознавства. Вид. 2-е, випр. і доп. Київ: ВД «КМ Академія», 2002. 356 с.
- Боз З. Боротьба з незаконним обігом культурних цінностей: інструментарій для європейських судових та правоохоронних органів / ЮНЕСКО. Париж, 2023. 117 с. DOI: <https://doi.org/10.58337/PMKS3808>.
- Слободяник М. С. Бібліотека. Документ. Комунікації: вибрані праці / уклад. О. Кириленко, за наук. ред. В. Г. Чернеця. Київ: Ліра-К, 2010. 308 с.
- Терський С., Савченко О. Історія музейної справи та охорони культурної спадщини в Україні: навчальний посібник / Міністерство освіти і науки України, Національний університет «Львівська політехніка». Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2020. 260 с.

Питання для самоконтролю:

- а) Якими є основні функції музеїв, архівів та бібліотек на сучасному етапі?
- б) Які системні проблеми характерні для розвитку музеїв, архівів та бібліотек в Україні сьогодні?
- в) Чому музеї, архіви та бібліотеки визначають як інституції пам'яті? Як це позначається на їхній діяльності з охорони культурної спадщини?
- г) Які підходи та стратегії музеєфікації культурної спадщини є найбільш поширеними в сучасній пам'яткоохоронній практиці?

Тема IV. Цифрові технології у вивченні, управлінні та презентації культурної спадщини

1. Концепт «цифрова культурна спадщина».
2. Проблеми та перспективи збереження та популяризації культурної спадщини в умовах «цифрового повороту».
3. Сучасні підходи до створення та збереження цифрової культурної спадщини.
4. Розмаїття цифрових технологій в галузі охорони культурної спадщини.
5. Цифрові проєкти та ініціативи в Україні та світі, присвячені культурній спадщині.

Рекомендовані джерела та література:

- Charter on the Preservation of the Digital Heritage. The UNESCO Digital Library. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000179529> (accessed: 12.03.2025).
- Recommendation Concerning the Preservation of, and Access to, Documentary Heritage Including in Digital Form. The UNESCO Digital Library. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000244675.page=5> (accessed: 12.03.2025).
- Оцифрування аудіовізуальних документів Національного архівного фонду: методичні рекомендації / Державна архівна служба України, Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства; уклад. Л. В. Дідух, Т. М. Ковтанюк. Київ, 2021. 82 с.
- Benardou A., Champion E., Dallas C., Hughes L. M., eds. Cultural Heritage Infrastructures in Digital Humanities. Boca Raton, FL: Routledge, Taylor & Francis. 2018. 172 p.
- Drucker J. The Digital Humanities Coursebook: An Introduction to Digital Methods for Research and Scholarship. Abingdon, Oxon: Routledge, Taylor & Francis, 2021. 237 p.
- MacDonald L., ed. Digital Heritage: Applying Digital Imaging to Cultural Heritage. Amsterdam: Elsevier, 2006. 583 p.
- Культурна спадщина та цифрові технології: біла книга. ReHERIT. URL: <https://reherit.org.ua/wp-content/uploads/2021/11/Bila-knyga-3-Kulturna-spadshhyna-ta-tsyfrovi-tehnologii-.pdf> (дата звернення: 12.03.2025).

- Приходько Л. Ф. Збереження цифрової культурної спадщини — імператив XXI століття (за документами ЮНЕСКО і Європейського Союзу). *Архіви України*. 2019. № 2. С. 67–92.
- Рачков Є. Технології баз даних у збереженні та дослідженні міської культурної спадщини. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія»*. 2020. Вип. 57. С. 28–57. DOI: <https://doi.org/10.26565/2220-7929-2020-57-02>.

Питання для самоконтролю:

- а) Якими є основні переваги та недоліки використання цифрових технологій для збереження та популяризації культурної спадщини?
- б) Які цифрові технології найчастіше застосовуються для охорони культурної спадщини на сучасному етапі?
- с) Якими є актуальні підходи та стратегії створення, збереження та популяризації цифрової культурної спадщини?
- д) Наведіть приклади відомих цифрових проєктів та ініціатив, присвячених культурній спадщині. Яке вони мають суспільне та наукове значення?

**ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ
ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ**

Тема I. Проблеми охорони культурної спадщини на українських землях протягом XIX — на початку XX ст.

1. Становлення пам'яткознавчої діяльності на українських землях.
2. Діяльність науково-громадських осередків з охорони культурної спадщини.
3. Державні установи з охорони культурної спадщини в Російській та Австро-Угорській імперіях.
4. Нормативно-правова база збереження культурної спадщини на українських землях протягом XIX — на початку XX ст.
5. Особливості охорони культурної спадщини в Україні під час Української революції 1917–1921 рр.

Рекомендовані джерела та література:

- Документи свідчать / С. З. Праці Центру пам'яткознавства. Київ, 1993. Вип. 2. С. 257–276.
- Історико-культурна спадщина України (XIX ст. — поч. XX ст.): збірник документів і матеріалів / НАН України, Інститут історії України, Міністерство культури України, Хмельницький інститут регіонального управління та права; ред. кол. П. Т. Тронько (відп. ред.). Київ: Рідний край, 1995. 327 с.
- Історія Академії наук України. 1918–1923: Документи і матеріали / відп. ред. П. С. Сохань; упоряд. В. Г. Шмельов та ін.; АН України, Інститут української археографії, Центральна наукова бібліотека імені В. І. Вернадського, Інститут архівознавства, Інститут рукопису. Київ: Наукова думка, 1993. 571 с.
- Гаврилюк С. В. Питання охорони історичних пам'яток у діяльності державних установ і громадських організацій в Російській імперії (друга половина XIX — початок XX ст.). *Студії з архівної справи та документознавства*. Київ, 2002. Т. 8. С. 147–153.

- Гаврилюк С. Процес зародження пам'яткоохоронної діяльності в Україні (XIX — початок XX ст.). *Краєзнавство*. 2015. № 3/4. С. 225–233.
- Гаврилюк С. В. Історичне пам'яткознавство Волині, Холмщини і Підляшшя (XIX — початок XX ст.). Луцьк: РВВ «Вежа» Волинського державного університету імені Лесі Українки, 2002. 532 с.
- Горбик В. О., Денисенко Г. Г. Проблеми дослідження і збереження пам'яток історії та культури в Україні. *Український історичний журнал*. 2003. № 3. С. 143–151.
- Заремба С. З. Українське пам'яткознавство: історія, теорія, сучасність. Київ: Логос, 1995. 447 с.
- Культурна спадщина: збірник наукових праць / Український державний інститут культурної спадщини; за ред. О. А. Пламеницької. Київ, 2017. Вип. 1 (10). 312 с.
- Нестуля О. Біля витоків державної системи охорони пам'яток культури в Україні (Доба Центральної Ради, Гетьманщини, Директорії) / НАН України, Інститут історії України. Київ; Полтава, 1994. 240 с.
- Таранушенко С. Дерев'яна монументальна архітектура Лівобережної України. Харків: Харківський приватний музей міської садиби, 2012. 652 с.
- Українські культурні цінності в Росії: Перша спроба повернення, 1917–1918 / НАН України, Інститут історії України; упоряд. С. Кот, О. Нестуля. Київ: Видавничий Дім «Соборна Україна», 1996. 300 с.

Питання для самоконтролю:

- а) Якими були системні проблеми охорони культурної спадщини України протягом XIX — на початку XX ст.?
- б) Пригадайте найбільш відомих діячів та науково-громадські осередки, які займалися охороною культурної спадщини на українських землях у складі Російської та Австро-Угорської імперій.
- в) Чим відрізнялися та в чому були подібні пам'яткоохоронна та пам'яткознавча діяльність на українських землях, що входили до складу Російської та Австро-Угорської імперій?
- г) Якими були основні проблеми та досягнення охорони культурної спадщини в Україні під час Української революції 1917–1921 рр.?

Тема II. Проблеми охорони культурної спадщини в Україні протягом радянських часів

1. Діяльність радянських державних органів охорони пам'яток в Україні.
2. Проблеми охорони культурної спадщини в Україні протягом 1920–1930-х рр.
3. Знищення та збереження культурної спадщини України під час Другої світової війни.
4. Проблеми охорони культурної спадщини в Україні протягом 1950–1980-х рр.
5. Правові основи збереження культурної спадщини в УРСР.
6. Участь УРСР у міжнародних заходах щодо збереження культурної спадщини.
7. Створення «Зводу пам'яток України» та діяльність Українського товариства охорони пам'яток історії та культури (УТОПІК).

Рекомендовані джерела та література:

- Діяльність історичної секції Всеукраїнської академії наук та зв'язаних з нею історичних установ академії в році 1927 / Всеукраїнська АН. Київ: З друк. Всеукраїнської Академії Наук, 1928. 41 с.
- Збірник матеріалів Одеської Краєвої Комісії для охорони пам'яток матеріальної культури та природи / Видання Одеської Краєвої Комісії для охорони пам'яток матеріальної культури та природи. Одеса: Друга Держдрукарня, 1927. 46 с.
- Охорона пам'яток культури на Україні. Збірник 1 / Український Комітет Охорони Пам'яток Культури при Укрнауці. Харків, 1927. 159 с.
- Про охорону і використання пам'яток історії та культури. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3600-09#Text> (дата звернення: 12.03.2025).
- Акуленко В. І. Охорона пам'яток культури в Україні (1917–1990). Київ: Вища школа, 1991. 274 с.
- Горбик В. О., Денисенко Г. Г. Проблеми дослідження і збереження пам'яток історії та культури в Україні. *Український історичний журнал*. 2004. № 2. С. 133–144.
- Заремба С. Нариси з історії українського пам'яткознавства. Київ: ТОВ «Видавництво Аратта», 2002. 204 с.

- Заремба С. Українське товариство охорони пам'яток історії та культури: Історичний нарис. Київ: Логос, 1998. 244 с.
- Маньковська Р. В. Музеї України в суспільно-історичних викликах ХХ – початку ХХІ століть. Львів: Простір М, 2016. 408 с.
- Новак О. С. Унормування професійної діяльності пам'яткоохоронців у радянській Україні (1919–1930-ті роки). Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії: 032 — Історія та археологія (Галузь знань 03 — Гуманітарні науки). Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2023. 305 с.

Питання для самоконтролю:

- а) Якими були основні недоліки нормативно-правової бази охорони культурної спадщини в Україні протягом радянських часів?
- б) Які системні проблеми були притаманні галузі охорони культурної спадщини України протягом 1920–1930-х рр.?
- в) Як Друга світова війна вплинула на стан охорони культурної спадщини України? Наведіть приклади найвідоміших об'єктів (елементів, практик тощо) культурної спадщини, що були пошкоджені (зруйновані, втрачені тощо) внаслідок війни.
- г) Які основні недоліки були притаманні системі охорони культурної спадщини України протягом 1950–1980-х рр.?
- д) Як участь УРСР у міжнародних угодах і програмах позначилася на охороні культурної спадщини України протягом радянських часів?

Тема III. Проблеми охорони культурної спадщини України на сучасному етапі

1. Державна система та нормативно-правова база охорони культурної спадщини України на сучасному етапі.
2. Сучасні стратегії та підходи до охорони культурної спадщини України.
3. Системні проблеми охорони (управління, дослідження, збереження, популяризація тощо) культурної спадщини України.
4. Діяльність інституцій культури (музеї, бібліотеки та архіви) з охорони спадщини України на сучасному етапі.
5. Об'єкти, елементи, практики тощо культурної спадщини України, включені до Списків об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО.
6. Проблеми реституції культурних цінностей в Україну на сучасному етапі.

Рекомендовані джерела та література:

- RES-POL. Істотне питання політики: рухома культурна спадщина. Аналітична записка. 2024. DOI: <https://doi.org/10.70719/respol.2024.05>.
- RES-POL. Істотні питання політики: культурна спадщина. Базовий звіт. 2024. DOI: <https://doi.org/10.70719/respol.2024.01>.
- RES-POL. Істотні питання політики: нематеріальна культурна спадщина. Аналітична записка. 2024. DOI: <https://doi.org/10.70719/respol.2024.02>.
- RES-POL. Істотні питання політики: нерухома культурна спадщина. Аналітична записка. 2024. DOI: <https://doi.org/10.70719/respol.2024.03>.
- RES-POL. Істотні питання політики: спадщина, що не підпорядкована Міністерству культури та стратегічних комунікацій. Аналітична записка. 2024. DOI: <https://doi.org/10.70719/respol.2024.04>.
- Державний реєстр національного культурного надбання. Єдиний державний веб-портал відкритих даних. URL: <https://data.gov.ua/dataset?tags=музейний+фонд> (дата звернення: 12.03.2025).
- Державний реєстр національного культурного надбання. Міністерство культури та стратегічних комунікацій України. URL: <https://museum.mcsc.gov.ua/> (дата звернення: 12.03.2025).

- Державний реєстр нерухомих пам'яток України. Міністерство культури та стратегічних комунікацій України. URL: <https://mcsc.gov.ua/kulturna-spadshchyna/derzhavnyy-reiestr-nerukhomykh-pam-iatok-ukrainy/> (дата звернення: 12.03.2025).
- Державний реєстр нерухомих пам'яток України. Міністерство культури та стратегічних комунікацій України. URL: <https://e-pamiatka.gov.ua/> (дата звернення: 12.03.2025).
- Звід пам'яток історії та культури України. Інститут історії України НАН України. URL: <https://surl.lt/wiepdk> (дата звернення: 12.03.2025).
- Інституційні та правові проблеми збереження культурної спадщини. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/instituciyni-ta-pravovi-problemi-zberezhennya-kulturnoi> (дата звернення: 12.03.2025).
- Національний перелік елементів нематеріальної культурної спадщини України. Міністерство культури та стратегічних комунікацій України. URL: <https://mcsc.gov.ua/kulturna-spadshchyna/natsionalnyy-perelik-elementiv-nematerialnoi-kulturnoi-spadshchyny-ukrainy/> (дата звернення: 12.03.2025).
- Норріс Л., Ланкеліне В. Доповідь про розвиток сектору культурної спадщини в Україні / EU-Eastern Partnership Culture & Creativity Programme. URL: https://www.culturepartnership.eu/upload/editor/2017/Subsector_report_Ua_ukrainian_Fin.pdf (дата звернення: 12.03.2025).
- Опитування зайнятих у галузі культурної спадщини України (осінь 2016 року) / EU-Eastern Partnership Culture & Creativity Programme. URL: https://www.culturepartnership.eu/upload/editor/2017/FullUkrainesurvey_EDIT.pdf (дата звернення: 12.03.2025).
- Про охорону археологічної спадщини. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1626-15#Text> (дата звернення: 12.03.2025).
- Про охорону культурної спадщини. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1805-14#Text> (дата звернення: 12.03.2025).
- Стратегія розвитку культури України до 2030 року. Офіс підтримки відновлення при Міністерстві культури та стратегічних комунікацій України. URL: <https://www.culturestrategyukraine.org/> (дата звернення: 12.03.2025).

- Акуленко В. І. Міжнародне право охорони культурних цінностей та його імплементація у внутрішньому праві України. 2-ге вид., випр. та доповн. Київ: Норма права, 2023. 656 с.
- Вечерський В. В. Втрачені об'єкти архітектурної спадщини України. Київ: НДІПІАМ, 2002. 592 с.
- Історико-культурна спадщина: проблеми дослідження і збереження / ред. кол.: В. О Горбик (відп. ред.), О. П. Дорошко, С. І. Кот, О. І. Лугова, С. І. Попович, Т. Г. Сокол, Н. В. Федоренко; НАН України, Інститут історії України, Інститут туризму ФПУ. Київ, 1998. 399 с.
- Культурна спадщина в контексті «Зводу пам'яток історії та культури України» / С. І. Кот (відп. ред.), Г. Г. Денисенко, Г. Ю. Івакін, Т. І. Катаргіна, Н. Г. Ковпаненко, П. І. Скрипник, В. І. Тимофієнко, О. М. Титова, Л. Д. Федорова. Київ: Інститут історії України, 2015. 486 с.
- Поливач К. А. Культурна спадщина та її вплив на розвиток регіонів України / наук. ред. Л. Г. Руденко. Київ: Інститут географії НАН України, 2012. 208 с.
- Прибега Л. Архітектурна спадщина України: пам'яткоохоронний аспект. Київ: Інститут культурології НАМ України, 2015. 236 с.
- Регіональні особливості нерухомих пам'яток України / кол. авт.: Г. М. Бичковська, О. Н. Гаврилюк, С. В. Гаврилюк та ін.; під заг. ред. Л. О. Гріффена, О. М. Титової; Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК. Київ: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2017. 276 с.
- Федорович О., Рубановський К. Економіка спадщини: посібник для малих громад. Івано-Франківськ: ТОВ «Знати про Карпати», 2019. 120 с.

Питання для самоконтролю:

- а) Які основні досягнення та недоліки має сучасна державна система охорони культурної спадщини України?
- б) Якими є переваги та недоліки сучасних стратегій та підходів до охорони культурної спадщини України?
- в) Які системні проблеми притаманні галузі охорони культурної спадщини України на сучасному етапі?

- d) Яке значення для охорони культурної спадщини України має включення об'єктів (елементів, практик тощо) до Списків об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО?
- e) Наведіть найбільш відомі приклади реституції культурних цінностей в Україну на сучасному етапі.

Тема IV. Проблеми охорони культурної спадщини України під час російсько-української війни

1. Міжнародні угоди про захист культурних цінностей під час збройних конфліктів та їх імплементація в Україні.
2. Виклики, що постали перед галуззю охорони культурної спадщини України під час російсько-української війни.
3. Стратегії збереження культурної спадщини України в умовах російсько-української війни.
4. Проблеми та перспективи переосмислення культурної спадщини України на сучасному етапі.

Рекомендовані джерела та література:

- Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property. UNESCO. URL: <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/convention-means-prohibiting-and-preventing-illicit-import-export-and-transfer-ownership-cultural> (accessed: 12.03.2025).
- Damaged Cultural Sites in Ukraine Verified by UNESCO. UNESCO. URL: <https://www.unesco.org/en/articles/damaged-cultural-sites-ukraine-verified-unesco> (accessed: 12.03.2025).
- Emergency Red List — Ukraine. ICOM. URL: <https://icom.museum/en/ressource/emergency-red-list-ukraine> (accessed: 12.03.2025).
- List of Cultural Property under Enhanced Protection. UNESCO World Heritage Centre. URL: <https://whc.unesco.org/en/faq/297> (accessed: 12.03.2025).
- UNIDROIT Convention on Stolen or Illegally Exported Cultural Objects. UNESCO. URL: <https://www.unidroit.org/english/conventions/1995culturalproperty/1995culturalproperty-e.pdf> (accessed: 12.03.2025).
- Виконавчий регламент Конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_721#Text (дата звернення: 12.03.2025).

- Декомунізація та подолання наслідків російського імперіалізму. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua/dekomunizaciya-ta-reabilitaciya> (дата звернення: 12.03.2025).
- Другий Протокол до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-99#Text (дата звернення: 12.03.2025).
- Інструкція зі швидкого реагування для музеїв у зоні воєнних дій, збройних конфліктів, терактів та в інших надзвичайних ситуаціях / Національний музей Революції Гідності; Штаб порятунку спадщини. Київ, 2022. 15 с.
- HeMo: Ukrainian Heritage Monitoring Lab. URL: <https://www.heritage.in.ua/> (дата звернення: 12.03.2025).
- План Відновлення України. Національна рада з відновлення. Липень 2022. urc-international. URL: <https://ua.unc-international.com/past-conferences/urc22/plan-vidnovlennya-ukrayini> (дата звернення: 12.03.2025).
- Потапенко В., Тищенко Ю., Каплан Ю. та ін. Культурна спадщина та національна безпека: аналітична доповідь / за ред. В. Потапенка. Київ: НІСД, 2023. 58 с. DOI: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.08>.
- Протокол про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_722#Text (дата звернення: 12.03.2025).
- Рекомендації Групи експертів під керівництвом Європейської Комісії з питань збереження культурної спадщини в Україні / Генеральний Директорат з питань освіти, молоді, спорту та культури. Європейський Союз: Publications Office of the European Union, 2024. 30 с. DOI: <https://doi.org/10.2766/704296>.
- Статистичний огляд «Вплив війни на показники діяльності креативних індустрій у 2021–2022 роках». Український центр культурних досліджень. URL: <https://uccs.org.ua/statystychnyj-ohliad-vplyv-vijny-na-pokaznyky-diialnosti-kreatyvnykh-industrij-u-2021-2022-rokakh/> (дата звернення: 12.03.2025).

- Bülow W., Frowe H., Matravers D., Thomas J. L. *Heritage and War: Ethical Issues*. Oxford, UK: Oxford University Press, 2023. 226 p.
- Daniels B. I. How Can We Protect Cultural Heritage in Ukraine? Five Key Steps for the Int'l Community. *Just Security*, 22 April 2022. URL: <https://www.justsecurity.org/81212/how-can-we-protect-cultural-heritage-in-ukraine-five-key-steps-for-the-intl-community/> (accessed: 12.03.2025).
- European Parliament: Directorate-General for Internal Policies of the Union, Campfens E., Jakubowski A., Hausler K., Selter E. *Protecting Cultural Heritage from Armed Conflicts in Ukraine and Beyond*. Research for CULT Committee, Publications Office of the European Union, 2023. 104 p. DOI: <https://doi.org/10.2861/187214>.
- Kravchenko V., Posokhov S., Rachkov Ye. Re-Making 'Ukrainian Stalingrad': Kharkiv's Cultural Heritage Before, During, and After the Russo-Ukrainian War. *Urban Futures – Cultural Pasts. The Heritage of People & Place* / Ed. G. Cairns. Stevenage: AMPS (Architecture, Media, Politics, Society), Nielsen BookData, 2025. PP. 9–20.
- Rachkov Ye. Destruction, Preservation, and Rethinking of Ukraine's Urban Cultural Heritage During the Russo-Ukrainian War. The Case of the Building of the Kharkiv Regional State Administration. *MSG Moderne Stadtgeschichte*. 2024. Bd. 55/2. S. 175–198. DOI: <https://doi.org/10.60684/msg.v55i2.45>.
- Безпека культурної спадщини у надзвичайних ситуаціях: міжнародні стратегії для України / упоряд. і ред. І. Пошивайло. Київ–Амстердам–Вашингтон: Національний музей Революції Гідності, 2016. 248 с.
- Культурна спадщина України: сталий розвиток і національна безпека: Збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції; м. Київ, 20 квітня 2017 р. / Український центр культурних досліджень; заг. ред. О. А. Буценка та ін.; упоряд. З. О. Босик; відп. ред. В. В. Телеуця. Київ: НАКККиМ, 2017. Т. I. 174 с.
- Культурні цінності Криму і Донбасу в умовах війни та окупації: Матеріали Круглого столу «Історико-культурний та науковий потенціал Півдня та Сходу України в умовах окупації та воєнних дій: загрози, втрати, перспективи збереження та відновлення»; м. Київ, 12 листопада 2015 р. / упоряд. С. І. Кот, Г. В. Боряк; відп. ред. В. А. Смолій Київ: Інститут історії України НАН України, 2016. 90 с.
- О'Кіф Р., Перон К., Мусаєв Т., Феррарі Дж. *Захист культурних цінностей: військові настанови* / ЮНЕСКО. Париж: RixTrans, 2024. 120 с.

- Рачков Є. Знищення, збереження та переосмислення міської культурної спадщини України під час російсько-української війни. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія»*. 2022. Вип. 62. С. 12–48. DOI: <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2022-62-01>.
- Рожко В., Рак Н., Макар Р. Як документувати руйнування культурної спадщини для подолання наслідків війни. Практичний посібник від hemo із досвіду трьох років експедицій під час російсько-української війни. Для тих, хто документує руйнування, інвентаризує, досліджує та зберігає спадщину. Львів; Київ; Харків; Одеса: Колір ПРО, 2025. 176 с.
- Тандон А. Спадщина у небезпеці. Екстрена евакуація культурних цінностей / пер. з англ. І. Пошивайла. Київ: Національний музей Революції Гідності, 2022. 56 с.
- Чепайтене Р. Спадщина у (пост)суспільстві: дисонанс, конфлікт чи пошук згоди? *Схід-Захід: історико-культурологічний збірник*. Вип. 16–17. Нео-анти-колоніалізм vs нео-імперіалізм: релевантність постколоніального дискурсу на пострадянському просторі / за ред. Г. Грінченко, Т. Дзядевич; Східний інститут українознавства ім. Ковальських та ін. Харків: НТМТ, 2013. С. 43–61.

Питання для самоконтролю:

- а) Які основні міжнародні організації та угоди регламентують захист культурної спадщини під час воєнних дій? Назвіть міжнародні механізми захисту культурної спадщини, які використала Україна під час російсько-української війни.
- б) Якими є загальні втрати культурної спадщини України внаслідок війни? Назвіть найбільш резонансні випадки руйнування об'єктів культурної спадщини України.
- в) Які основні загрози для охорони культурної спадщини спричинило російське збройне вторгнення в Україну?
- г) Які основні стратегії та підходи до збереження культурної спадщини реалізуються в Україні в умовах російсько-української війни? Оцініть їхню ефективність.

е) Чи погоджуєтеся Ви з думкою, що російсько-українська війна зумовила певний «поворот» у розумінні та ставленні до культурної спадщини в Україні? Назвіть основні проблеми та перспективи переосмислення культурної спадщини України на сучасному етапі.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ ВИКОНАННЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

ЗАВДАННЯ 1. Дослідження сучасних практик охорони культурної спадщини України (на прикладі будь-якого об'єкта, елемента, практики тощо регіонального чи національного значення, внесеного до списків культурної спадщини України).

Рекомендована структура:

- Короткий опис об'єкта культурної спадщини.
- Опис використаної методології та джерельної бази.
- Особливості обліку та моніторингу стану об'єкта.
- Особливості збереження (консервації, реставрації тощо) об'єкта.
- Особливості використання (офіційний та неофіційний аспекти) об'єкта.
- Особливості медіатизації об'єкта (згадки у ЗМІ, цифрових путівниках, мобільних додатках, базах даних, на інтерактивних мапах тощо).
- Висновки щодо ефективності застосованих практик охорони об'єкта та рекомендації щодо їх покращення.

Методологія:

- SWOT-аналіз (Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats).
- PEST-аналіз (Political, Economic, Social, Technological).

Рекомендації щодо оформлення:

- Окремий текстовий файл у форматі .pdf, .doc, .docx, .odt, .rtf.
- Загальний обсяг: 2–3 тис. слів. Інтервал: 1,5. Розміри полів: 2 см кожне.
- Шрифт Times New Roman або Aptos. Кегль: 12.
- Загальна кількість таблиць та ілюстрацій: до 10 загалом.

ЗАВДАННЯ 2. Розроблення концепції цифрового проєкту для популяризації одного з об'єктів (елементів, практик тощо) культурної спадщини України.

Рекомендована структура:

- Об'єкт культурної спадщини (короткий опис).
- Особливості використання об'єкта (офіційний та неофіційний аспекти).
- Особливості медіатизації об'єкта (згадки у ЗМІ, цифрових путівниках, мобільних додатках, базах даних, на інтерактивних мапах тощо).
- Обґрунтування створення цифрового проєкту (навіщо? для кого? очікувані результати?).
- Основні положення цифрового проєкту (мета, завдання, команда, терміни, стейкхолдери, партнери, фінансування, авторське право тощо).
- Форми реалізації цифрового проєкту (обґрунтування цифрування, створення бази даних, інтерактивної мапи, мобільного застосунку, віртуальної / доповненої реальності тощо).
- Характеристика програмного забезпечення, що планується до використання (технічні особливості, переваги та недоліки).
- Етапи створення цифрового проєкту.
- Промоція та можливості розвитку проєкту.
- Критерії для визначення успішності проєкту (аудиторія, кількість переглядів, прибуток тощо).

Рекомендації щодо оформлення:

- Окремий текстовий файл у форматі .pdf, .doc, .docx, .odt, .rtf.
- Загальний обсяг: 1–2 тис. слів. Інтервал: 1,5. Розміри полів: 2 см кожне.
- Шрифт Times New Roman або Aptos. Кегль: 12.
- Загальна кількість таблиць та ілюстрацій: до 10 загалом.

ЗАВДАННЯ 3. Створення цифрового проєкту для популяризації певного об'єкта (елемента, практики тощо) культурної спадщини України.

Рекомендована структура:

- Об'єкт культурної спадщини (короткий опис, фото, позначення на мапі тощо).
- Особливості використання об'єкта (офіційний та неофіційний аспекти).
- Мета та завдання популяризації об'єкта (навіщо? для кого? очікувані результати?).
- Обґрунтування обраної для презентації методики та програмного забезпечення.
- Характеристика основних проблем охорони об'єкта (кожна проблема висвітлюється окремо на основі використання фото, відео, цитат, посилань на джерела, позначень на мапі тощо): назва проблеми; історія проблеми; актуальне становище; потенційні загрози тощо.
- Пропоновані шляхи розв'язання зазначених вище проблем та перспективи охорони об'єкта.
- Конкретні пропозиції, що мають зацікавити потенційних партнерів та учасників цифрового проєкту.
- Контактні дані автора (-ів) цифрового проєкту.

Рекомендовані вебзастосунки для створення цифрового проєкту:

- ArcGIS StoryMaps ([відкрити вебзастосунок](#)).
- Artsteps ([відкрити вебзастосунок](#)).
- Google Sites ([відкрити вебзастосунок](#)).
- Microsoft Sway ([відкрити вебзастосунок](#)).
- Omeka.net ([перейти на вебплатформу](#)).

Рекомендації щодо оформлення:

- Залежать від обраного вебзастосунку.
- Загальний обсяг тексту: 1 тис. слів.
- Загальна кількість таблиць та ілюстрацій: до 20 загалом.

ЗАВДАННЯ 4. Дослідження проблем руйнування та перспектив збереження певного об'єкта (елемента, практики тощо) культурної спадщини України під час російсько-української війни (есе).

Питання до розгляду:

- Об'єкт культурної спадщини (історична довідка, фото, позначення на мапі тощо).
- Проблеми охорони (дослідження, збереження, популяризація тощо) об'єкта до війни.
- Загальний характер руйнувань об'єкта внаслідок війни.
- Спроби консервації та реставрації об'єкта під час війни.
- Перспективи збереження об'єкта під час та після війни.
- Особливості управління об'єктом та його використання під час та після війни.

Рекомендації щодо оформлення:

- Окремий текстовий файл у форматі .pdf, .doc, .docx, .odt, .rtf.
- Загальний обсяг: 1–2 тис. слів. Інтервал: 1,5. Розміри полів: 2 см кожне.
- Шрифт Times New Roman або Aptos. Кегль: 12.
- Загальна кількість таблиць та ілюстрацій: до 10 загалом.

ВИБРАНІ ДЖЕРЕЛА ДЛЯ ВИКОНАННЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ:

- Browse the Lists of Intangible Cultural Heritage and the Register of Good Safeguarding Practices ([відкрити](#)).
- World Heritage List ([відкрити](#)).
- Відкриті джерела (українські та зарубіжні ЗМІ, профільні органи влади, недержавні інституції та ініціативи з охорони культурної спадщини тощо).
- Державний реєстр національного культурного надбання ([відкрити](#), [відкрити](#)).
- Державний реєстр нерухомих пам'яток України ([відкрити](#), [відкрити](#)).
- Національний перелік елементів нематеріальної культурної спадщини України ([відкрити](#)).

ПОСИЛАННЯ НА ВЕБРЕСУРСИ

Вибрані міжнародні інституції:

- [Europa Nostra](#).
- [Інститут збереження](#).
- [Міжнародна рада архівів](#).
- [Міжнародна рада з питань охорони пам'яток і визначних місць \(ІКОМОС\)](#).
- [Міжнародна рада музеїв \(ІКОМ\)](#).
- [Міжнародна федерація бібліотечних асоціацій та установ](#).
- [Міжнародний комітет «Блакитний щит»](#).
- [Міжнародний центр вивчення питань збереження та відновлення культурних цінностей \(ІККРОМ\)](#).
- [Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури \(ЮНЕСКО\)](#).
- [Смітсонівська ініціатива з порятунку культурної спадщини](#).

Вибрані українські інституції:

- [Львівське комунальне підприємство «Бюро спадщини»](#).
- [Міністерство культури та стратегічних комунікацій України](#).
- [Національний науково-дослідний реставраційний центр України](#).
- [Охоронна археологічна служба України](#).
- [Український державний інститут культурної спадщини](#).
- [Український культурний фонд \(УКФ\)](#).
- [Український центр культурних досліджень](#).
- [Центр міської історії Центрально-Східної Європи](#).
- [Центр пам'ятокознавства НАН України і УТОПІК](#).

Вибрані YouTube-канали:

- [Authentic Ukraine](#).
- [Cambridge Heritage Research Centre – CHRC](#).
- [CityFace](#).

- [Europa Nostra](#).
- [KOZAMEDIA](#).
- [Narodowy Instytut Dziedzictwa | TV NID](#).
- [ro3kvit urban coalition](#).
- [Ukrainer](#).
- [UNESCO](#).
- [МІНКУЛЬТ](#).
- [Навколо Нас. UA](#).
- [Пороблено](#).
- [Суспільне Культура](#).
- [Центр міської історії](#).

Вибрані цифрові ініціативи та проєкти:

- [Цифрова спадщина в Україні: документування цифрових проєктів](#).
- [Constructivism.Kharkiv](#).
- [Kharkiv Opera Museum](#).
- [ProSlovo](#).
- [ReHERIT](#).
- [Saving Ukrainian Cultural Heritage Online \(SUCHO\)](#).
- [Skeiron](#).
- [Ukrainian Origin of Carol of the Bells](#).
- [Автентична Україна](#).
- [Віртуальні мандрівки пам'ятками археології та історії Полтавщини](#).
- [Документування руйнувань культурної спадщини \(HeMo: Ukrainian Heritage Monitoring Lab\)](#).
- [Запорізька Спадщина](#).
- [Львів. Архітектура модернізму](#).
- [Міський Медіархів](#).
- [Музей вкраденого мистецтва](#).
- [Онлайн-архів усноісторичних та візуальних джерел «Жива історія»](#).

- [Скарби України: цифрова колекція книжкових пам'яток у фонді Одеської національної наукової бібліотеки.](#)
- [Ужгородський модернізм. Архітектурний посібник.](#)
- [Фондова колекція Дому Франка \(FrankoData: відкритий цифровий музей\).](#)
- [Харків, що манить.](#)
- [Центр цифровізації музеїв \(HeMo: Ukrainian Heritage Monitoring Lab\).](#)
- [Цифровий архів фольклору Слобожанщини та Полтавщини.](#)

СПИСОК ЗАПИТАНЬ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

1. Наукове та суспільне значення історичного пам'яткознавства.
1. Зв'язок історичного пам'яткознавства з іншими науковими дисциплінами.
2. Генеза понять «пам'ятка» та «об'єкт культурної спадщини».
3. Генеза поняття «культурний ландшафт».
4. Різновиди культурної спадщини: українська та світова практики.
5. Проблеми охорони культурної спадщини на українських землях упродовж XIX — на початку XX ст.
6. Проблеми охорони культурної спадщини в Україні під час Української революції 1917–1921 рр.
7. Проблеми охорони культурної спадщини в Україні протягом 1920–1930-х рр.
8. Знищення та збереження культурної спадщини України під час Другої світової війни.
9. Проблеми охорони культурної спадщини в Україні протягом 1950–1980-х рр.
10. Державна система охорони культурної спадщини України на сучасному етапі.
11. Діяльність музеїв, бібліотек та архівів з охорони культурної спадщини України на сучасному етапі.
12. Системні проблеми охорони культурної спадщини України на сучасному етапі.
13. Проблеми охорони культурної спадщини України, спровоковані російсько-українською війною.
14. Проблеми охорони археологічної спадщини України на сучасному етапі.
15. Проблеми охорони архітектурної спадщини України на сучасному етапі.
16. Проблеми охорони індустриальної спадщини України на сучасному етапі.
17. Проблеми охорони нематеріальної культурної спадщини України на сучасному етапі.

18. Проблеми створення та збереження цифрової спадщини в Україні на сучасному етапі.
19. Проблеми управління культурною спадщиною в Україні на сучасному етапі.
20. Проблеми популяризації культурної спадщини України на сучасному етапі.
21. Основні методичні принципи поцінування та відбору об'єктів (елементів, практик тощо) для включення до списків культурної спадщини.
22. Стратегії охорони культурної спадщини України на сучасному етапі.
23. Об'єкти (елементи, практики тощо) культурної спадщини України, включені до Списків Світової спадщини ЮНЕСКО.
24. Вимоги та рекомендації міжнародних організацій щодо збереження культурної спадщини: загальна характеристика та приклади.
25. Діяльність міжнародних організацій в галузі охорони культурної спадщини: загальна характеристика та приклади.
26. Реституція культурних цінностей: загальна характеристика та приклади.
27. Переосмислення культурної спадщини України на сучасному етапі.
28. Культурна спадщина України як інструмент історичної політики та політики пам'яті: виклики та перспективи.
29. Поняття «небажана» / «проблемна» / «незручна» спадщина: загальна характеристика та приклади.
30. Поняття «спадщина насильства»: загальна характеристика та приклади.

Електронне навчальне видання комбінованого використання
Можна використовувати в локальному та мережному режимі

Рачков Євген Сергійович

ІСТОРИЧНЕ ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВО

Навчально-методичний посібник для здобувачів вищої освіти
першого (бакалаврського) рівня денної форми здобуття освіти
за спеціальністю 032 «Історія та археологія»

Літературний редактор М. А. Курушина

Підписано до розміщення 25.10.2025. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 2,68. Обсяг 0,550 Мб. Зам. № 512/25.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
61022, м. Харків, майдан Свободи, 4.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3367 від 13.01.2009
Видавництво ХНУ імені В. Н. Каразіна